

Hieronim Eugeniusz Wyczawski

Niemiecka książka o płockiej kapitule

Collectanea Theologica 43/4, 163-167

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. HIERONIM EUG. WYCZAWSKI, WARSZAWA

NIEMIECKA KSIĄŻKA O PŁOCKIEJ KAPITULE

Studium ks. Krzysztofa Wolleka o płockiej kapitule¹ wiąże się z zainteresowaniami historią Kościoła w Polsce znanego niemieckiego uczonego ks. dra Bernarda Stasiewskiego, profesora uniwersytetu w Bonn, który nie tylko publikuje prace z zakresu historii Kościoła w Polsce², ale również poświęcił do życia i prowadzi wydawnictwo ciągle: *Forschungen und Quellen*

¹ Christoph Wollek: *Das Domkapitel von Plock 1524—1564. Gegenreformatorsche Haltung und innerkirchliche Reformbestrebungen*. Köln-Wien 1972, Böhlau-Verlag, 8° ss. XXVII, nlb. 1, 257, nlb. 3. *Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte*. Bd 2.

² Zdołałem dotrzeć do następujących prac ks. Bernarda Stasiewskiego: *Zum Begriff der osteuropäischen Geschichte und Kirchengeschichte*. Münchner Theolog. Zeitschr. Bd 4: 1953 s. 324—340; *Zur Geschichte der katholischen Kirche in Polen*. W: *Geschichte der Stadt Posen. Neuendettelsau* 1953 s. 201—224; *Kirchengeschichtliche Beiträge zur Entwicklung des deutsch-polnischen Grenzraumes in Hochmittelalter*. Forsch. z. Osteurop. Gesch. Bd 2: 1955; *Schlesien im Rahmen der Dokumentation über die Vertreibung der Deutschen aus Ostdeutschland*. Zeitschr. f. Ostforsch. Jg 5: 1956 H. 2 s. 267—272; *Zur Verbreitung des slavischen Ritus in Südpolen während des 10. Jahrhunderts*. Forsch. z. Osteurop. Gesch. Bd 7: 1957 s. 7—25; *Die Kirchenpolitik der Nationalsozialisten in Warthegau 1939—1945*. Vierteljahrhefte f. Zeitgesch. 1959 H. 1 s. 56—74; artykuł pt. *Die römisch-katholische Kirche w obszernej pracy* (ss. XXXII, 829) pt. *Polen*. Köln-Graz 1959; *Die Jahrtausendfeier Polens in kirchengeschichtlicher Sicht*. Jahrbücher f. Gesch. Osteurop. N. F. Bd 8: 1960 H. 3 s. 313—329; *Reformation und Gegenreformation in Polen. Neue Forschungsergebnisse*. Münster 1960 ss. 99; artykuł pt. *Die Lage der katholischen Kirche in Polen von 1939 bis 1959* w dziele zbiorowym pt. *Liegt Polen noch in Europa?* Giessen 1960; *Zur Kirchengeschichte der Ostslaven. Beiträge katholischen Autoren im letzten Jahrzehnt. Ein Literaturbericht*. Theologische Revue. Bd 57: 1961 s. 97—108; *Die Lage der katholischen Kirche in Polen von 1939 bis zur Gegenwart*. W: *Brücken zwischen Ost und West. Polen heute*. Troisdorf 1962 s. 76—106; *Deutsch-polnische Nachbarschaft in der Geschichte*. W: *Silesia cantat*. Troisdorf 1963 s. 3—38; Wspólnie z W. Hubatschem, B. Wittramem, L. Petrym i E. Keyserem: *Deutsche Universitäten und Hochschulen im Osten*. Köln 1964 ss. 127; *Die kirchlichen Grenzen in Ostdeutschland zwischen den beiden Weltkriegen*. W książce napisanej wspólnie z Horstem Jablonovskim: *Die deutsche Ostgrenze von 1937*. Köln 1967; *Tausend Jahre polnischer Kirchengeschichte. Kirche in Osten*. Bd 10: 1967 s. 48—67; biografia Dantyszka i Hozjusza w *Lexikon f. Theologie u. Kirche*. Bd 3 kol. 162 i Bd 5 kol. 490.

zur *Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands*³, skupiając przy nim innych niemieckich historyków o podobnych zainteresowaniach. Należy podkreślić, że prace Stasiewskiego wolne są od antypolskich tendencji, cechujących wielu dawniejszych i nawet obecnych historyków niemieckich. Obiektywizm historyczny Stasiewskiego oddziałał także na wymienionego wyżej ks. Krzysztofa Wolleka. Ks. Stasiewski zainicjował ostatnio wraz z Ernstem Dassamannem i Edwardem Hegelem drugie wydawnictwo ciągle: *Beiträge zur Kirchengeschichte*, którego drugi tom stanowi właśnie rozprawa ks. Wolleka.

Wydana w pięknej szacie zewnętrznej praca Wolleka składa się z trzech części: 1. Kapituły w Polsce w przededniu reformacji (s. 1—67); 2. Stanowisko kapituły płockiej wobec protestantyzmu w latach 1524—1564 (s. 69—124); 3. Wkład płockiej kapituły w reformę Kościoła w Polsce (s. 125—245).

Część pierwsza, w której autor przedstawił stan polskich kapituł na początku XVI w. (w zasadzie tylko pięciu znacniejszych: w Gnieźnie, Krakowie, Płocku, Poznaniu i Włocławku) — problem w nauce polskiej na ogół znany — o tyle była tu potrzebna, że pracę pisano dla czytelnika niepolskiego, nie orientującego się bliżej w tym zagadnieniu. Nie dał jednak Autor pełnego obrazu kapituł, lecz nawiązując wyraźnie do postulatów Józefa Szymańskiego⁴ o badaniu nie tyle struktur organizacyjnych, ile działalności kapituł, ograniczył się do omówienia formalności związanych z przyjmowaniem nowych członków do gremium kapituł (przywilej *de non recipiendis plebeis*, statut *de non recipiendis extraneis*), poziomowi moralnemu kapitułnych korporacji, ich udziału w administracji diecezji, działalności na synodach prowincjonalnych oraz ich stosunku do Stolicy Apostolskiej Pomiń! natomiast zupełnie problematykę związaną z organizacją kapituł, z ich składem personalnym, uposażeniem, rezydencją, obowiązkami chórowymi i mszalnymi. Chcąc przedstawić w dwóch dalszych częściach rozprawy walkę kapituły płockiej z protestantyzmem, dotknął w części pierwszej tylko tych spraw z życia najważniejszych polskich kapituł, które mogły mu dostarczyć do opracowanego problemu materiału porównawczego.

³ Ze względu na to, że tematyka poszczególnych tomów w *Forschungen und Quellen* dotyczy ziem polskich, warto przytoczyć ich tytuły. T. 1: *Vita Dorotheae Montoviensis Magistri Joannis Marienwerder*. Hrsg. v. Hans Westpfahl. 1964 ss. XII, 424; T. 2: *Joseph Gottschalk: St. Hedwig, Herzogin von Schlesien*. 1964 ss. XVI, 359; T. 3: *Werner Marschall: Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*. 1966 ss. XX 242; T. 4: *Historia residentiae Walcensis (Walcz) Societatis ab anno 1680*. Hrsg. v. Max Rohwerder. 1967 ss. XII, 325; T. 5: *Andreas Zieger: Das religiöse und kirchliche Leben in Preussen und Kurland im Spiegel der evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. 1967 ss. XVI, 210; T. 6: *Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte. Gedenkschrift für Kurt Engelbert* Hrsg. v. Bernhard Stasiewski. 1969 ss. XII, 695; T. 7: *Johannes Schulz: Zur Geschichte von Schwetzkau, einer Klosterstadt im Frauenstädter Lanr*. 1971 ss. XX, 191; T. 8: *Norbert Conrad: Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707—1709*. 1971 ss. XLVIII, 413; T. 9: *Hans Jürgen Karp: Grenzen in Ostmitteleuropa während des Mittelalters*. 1972 ss. XXIV, 200; T. 10: *Acta Capituli Wratislaviensis 1500—1562*. Bearbeitet v. Alfred Sabisch. 1972 ss. XX, 618, IV, 328 oraz w druku: *Otfid Pustejovsky: Schlesiens Übergang an die böhmische Krone*. Ok. ss. 368 i Joachim Köhler. *Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau*. Ok. ss. 416.

⁴ J. Szymański: *Piętnaście lat badań nad dziejami polskich kapituł katedralnych i kolegiackich (1945—1960)*. Zeszyty Naukowe KUL. R. 5: 1962 z. 1 s. 89—115.

W części drugiej zajął się autor stanowiskiem kapituły plockiej wobec protestantyzmu w latach 1524—1564, omawiając kolejno penetrację nowego wyznania w diecezji, początkowo słabą jeszcze (1524—1536), potem coraz agresywniejszą (1536—1548), następnie rolę kapituły jako organu kontrolującego, a często inicjującego antyreformacyjną działalność swego biskupa Andrzeja Noskowskiego w latach 1548—1553⁵, wreszcie dalszą i to wzmoczoną aktywność kapituły w walce z nowowierstwem w latach 1553—1564, podjętą z podniety archidiakona plockiego Pawła Głogowskiego⁶, który bawiąc w 1551 r. w Trydencie jako delegat prymasa Mikołaja Dzierzgowskiego, biskupa plockiego Noskowskiego i trzech innych biskupów polskich, a potem przyjęty w Rzymie przez papieża Juliusza III, zapalił po swoim powrocie do Płocka kapitułę trydenckimi ideami.

Pragnę zaznaczyć, że przyjęte przez autora daty ramowe pracy, lata 1524—1564, wydają się sztuczne. Jeżeli jeszcze można by się zgodzić z rokiem 1524, w którym jawi się po raz pierwszy w aktach kapituły plockiej (tylko w wydanych drukiem) wzmianka o protestantyzmie, to rok 1564, w którym król Zygmunt August przyjął na sejmie w Parczewie z rąk nuncjusza Franciszka Jana Comendonego dekrety trydenckie, jest dla postawionego przez Wolleka zagadnienia kompletnie bez znaczenia. Przeciwnie przyjęcie przez monarchę dekretów trydenckich pozostało na razie bez echa i nie wpłynęło na ich wprowadzenie w życie kościelne, konkretnie na podjęcie nakazanej przez sobór reformy. Zdarzenie w Poczdamie, mocno podkreślone przez autora, sprawiło najwyżej tylko to, że poszły pospiesznie do Rzymu od polskich biskupów i kapituł prośby o dyspensę od dekretów, zakazujących kumulacji beneficjów i nakazujących rezydencję duchownym. Dopiero w 1577 r. po uzyskaniu upragnionej dyscypliny synod prowincjonalny w Piotrkowie przyjął trydenckie kanony i dekrety⁷, a tym samym zainaugurował trydencką reformę w polskich diecezjach. Ten zatem rok powinien być naturalną cezurą końcową rozprawy Wolleka. Była to bowiem data, która zamykała w pewien sposób defensywę Kościoła w Polsce przed naporem protestantyzmu, a rozpoczynała coraz bardziej zwycięską ofensywę, otwierając okres powolnej, ale skutecznej rekatalizacji kraju.

Część trzecia rozprawy, najdłuższa ze wszystkich, została poświęcona tym wysiłkom kapituły plockiej, przez które przyczyniła się do reformy Kościoła w całym kraju. Zawarte tam wywody autora można streścić następująco: Nie dopuściwszy do infiltracji protestantyzmu do swej własnej korporacji i za-

⁵ Pontyfikat Noskowskiego trwał w latach 1547—1567. Arcybp A. J. Nowowiejski: Płock. Wyd. 2, Płock 1930 s. 59—60.

⁶ Biograf Pawła Głogowskiego Halina Kowalska nie zna jego podróży do Trydentu i Rzymu. *Polski Słownik Biograficzny*. T. 8 s. 113—114.

⁷ Wprawdzie w 1564 r. synod prowincji lwowskiej, celebrowany pod przewodnictwem Comendonego i za metropolity lwowskiego Pawła Tarły, przyjął dekrety trydenckie, ale zrobił zastrzeżenie, że *decreta... de residentia cleri, de pluralitate beneficiorum et de seminariis erigendis, que in parvo huius provinciae sacerdotum numero ob tenuitatem proventus beneficiorum alicuius impedimenta huic provinciae propria, plus officere quam prodesse possent, visum sit huic synodo, cum Sanctissimo Domino agere, ut huic provinciae hac in parte specialiter providere dignetur* (F. Pawłowski: *Premisła sacra sive series et gesta episcoporum r. 1. Premisliensium*. Cracoviae 1869 s. 293). Zresztą synod ten nie wywarł prawie żadnego wpływu i biskupi metropolii ruskiej po raz wtóry przyjęli kanony trydenckie na synodzie piotrkowskim w 1577 r. Trzeba zaznaczyć, że w metropolii lwowskiej urządzano ogromnie rzadko synody prowincjonalne. W zasadzie episkopat tej prowincji brał udział w synodach zwoływanych przez metropolitę gnieźnieńskiego.

chowując czystość wiary katolickiej, cała kapituła silną podstawę do czynienia uwag tym wszystkim, nie wyłączając najwyżej postawionych dostojników kościelnych, których zachowanie wobec szerzącej się reformacji względnie osobiste życie pozostawiało dużo do życzenia. Stąd wołanie płockiej kapituły na synodach o reformę miało podobne znaczenie do innych wielkich kapituł. Usilnie zabiegała kapituła o reformę dworu swego biskupa oraz o podniesienie poziomu kleru parafialnego i duszpasterstwa w swojej diecezji. Na odcinkach tych wspomagała inne polskie kapituły i nawzajem korzystała z doświadczeń tych ostatnich. Podejmowała następnie wysiłki, aby nie dopuścić do zwolania planowanego przez niektórych polskich reformatorów i ich sympatyków w Kościele katolickim soboru narodowego i utworzenia narodowego, a zatem schizmatycznego Kościoła, z drugiej zaś strony dążyła do pogłębienia swego przywiązania do Stolicy Apostolskiej i szacunku dla podejmowanych na Soborze trydenckim uchwał. Na arenie politycznej broniła kościelnego sądownictwa, zabiegała o wydanie zakazu kolportażu w kraju książek protestanckich, odbywania przez polską młodzież studiów na zagranicznych uczelniach protestanckich i zakładania szkół protestanckich w Polsce oraz domagała się szerokiego poparcia dla piśmiennictwa polskiego i katolickiego, reformy polskiego szkolnictwa kościelnego, materialnej pomocy dla biednych a zdolnych studentów. Broniała wreszcie autorytetu i jurysdykcji papieskiej. Według autora miała tu kapituła plocka znaczne osiągnięcia.

Ogólnie mówiąc, autor zawarł w swej rozprawie stosunkowo bogatą treść, dobrze usystematyzowaną i podaną w sposób zwięzły i przejrzysty. Można podziwiać, jak ze skąpej na ogół literatury przedmiotu i niepełnych źródeł potrafił wydobyć tak dużo wiadomości. Pomogły mu w tym wysokie umiejętności metodyczne, duża spostrzegawczość i poprawne wnioskowanie, wyostrzony krytycyzm oraz poprawne posługiwanie się analogią. Z wymienionych w bibliografii załącznikowej 150 opracowań zaledwie drobna część dotyczy spraw plockich, reszta prac, zarówno polskich jak i niemieckich autorów, ma znaczenie tylko pomocnicze i została użyta do konstrukcji łała rozprawy. Z wykorzystanych źródeł najwięcej dały autorowi wydane przez Bolesława Ulanowskiego *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta 1438—1528, 1438—1525*⁸ i *Acta capituli Plocensis ab anno 1514 ad annum 1577*⁹ oraz Jakuba Sawickiego o *Synody diecezji plockiej i ich statuty*¹⁰. W tym stanie rzeczy nie można uznać rozprawy ks. Krzysztofa Wolleka za ostatnie słowo w omawianym przedmiocie. Kwerenda w źródłach rękopiśmiennych, przede wszystkim w plockich niewydanych aktach kapitulnych oraz konsystorskich wzbogaciłaby pracę nowymi wiadomościami. Niemniej dla czytelnika niepolskiego przynosi ona rzetelną informację naukową o roli kapituły plockiej w walce z protestantyzmem, a tym samym odśladania pewien wycinek z historii Kościoła w Polsce, dla czytelnika polskiego zaś, acz nie posuwa zbyttno nauki naprzód, daje zwięzły syntetyczny pogląd na wymienioną sprawę. Nie trzeba dodawać, że wypowiedziane przez autora sądy ogólne są na ogół trafne.

Na uznanie zasługuje akrybia autora, zwłaszcza w pisowni polskich nazwisk, imion i nazw topograficznych, zarówno w tekście i przypisach, jak i w bibliografii załącznikowej oraz w bardzo dokładnym końcowym indeksie. Gdy chodzi o nazwiska jedynie Kozmeńczyk należy poprawić na Koźmińczyk, Krzesław Kurozwek na Krzesław z Kurozwek, Krupek na Krupka (Przeclaw), Mniszewski na Mniszewski, Śmigelsky na Śmigielski, Joannes Withynye na Jan Wityński. Imiona własne oddał autor zawsze w brzmieniu polskim, tylko przy obu Kromerach dał imiona w formie niemieckiej Martin i Nikolaus, da-

⁸ Archiwum Komisji Historycznej Ak. Um. T. 6, Kraków 1891.

⁹ Tamże. T. 10, Kraków 1916 s. 129—305.

¹⁰ *Concilia Poloniae*. T. 6, Warszawa 1952.

lej nie spolszczył wielokrotnie występującego imienia Jacob i Jakob, pozostawił imię Vinzent przy bpie wrocławskim Wincentym Przerębskim oraz Walentyn a nie Walenty przy bpie przemyskim Herburcie. Z nazw topograficznych wymaga korektury von Mościsk na von Mościska, Raciaszyn na Raciążek, Rippina na Rypin, Thiczin na Tyczyn. Są to drobiazgi w zestawieniu z ogromną ilością nazw oddanych zupełnie poprawnie. Dziwi wszakże jedna niekonsekwencja, mianowicie uporczywe trzymanie się nazw Breslau, Danzig, Gnesen, Krakau, Posen, Thorn.

Rozprawa ks. Krzysztofa Wolleka powinna zachęcić historyków polskich, interesujących się dziejami naszych kapituł, do podjęcia podobnych studiów, zwłaszcza że dość wszechstronnie zbadano już samą organizację polskich kapituł. Prace o kościelnej działalności kapituł tak w epoce średniowiecznej, jak i w okresie reformacji i rekatolicyzacji potrydenckiej przyniosłyby niewątpliwie bardzo ciekawe wyniki. Daremne tylko byłoby — jak się wydaje — podejmowanie tego rodzaju badań odnośnie do 2-giej poł. XVII i XVIII w. Po zwalczeniu bowiem protestantyzmu kapituły zgnuśniały i zasklepiły się niemal wyłącznie w kręgu zainteresowań majątkowych.